

A Strategic Governance Model for the Transition from Sectarian Confrontation to a Unified Muslim Ummah: A Comparative Analysis of the Prophetic Tradition and the Thought of Ayatollah Ali Khamenei

Anvar Bamari¹, Farzad Fooladi Vaneh², Abdolvahed Bamari³

¹ Level 4, Islamic Theology, Institute of Islamic Denominations, Qom, Iran. anvarbamery320@gmail.com

² Level 3, Al-A'immah al-Athar Higher Education Institute, Qom, Iran (**Corresponding author**). fooladifarzad576@gmail.com

³ Assistant Professor, Department of Islamic Studies, University of Sistan and Baluchestan, Sistan and Baluchestan, Iran. bameri.1399@staff.usb.ac.ir

Abstract

This study develops a strategic governance model for managing sectarian divisions through a comparative analysis of the Prophetic tradition (Sīrah) and Ayatollah Ali Khamenei's thought on Islamic unity. It seeks to bridge the gap between normative calls for Muslim unity and practical governance mechanisms by identifying and systematizing strategies derived from these two frameworks. The study addresses a critical contemporary challenge in the Islamic world: the transformation of legitimate religious differences into sectarian conflicts that undermine social cohesion, regional stability, and the prospects for a New Islamic Civilization. Despite the emphasis on Islamic unity in both the Prophetic tradition and Khamenei's discourse, existing scholarship has largely focused on descriptive accounts and normative recommendations, devoting limited attention to structured, operational frameworks for managing sectarian divisions. Accordingly, the central research question is: What governance strategies for managing religious differences emerge from a comparative analysis of the Prophetic tradition and Khamenei's unity-oriented thought, and how can they be integrated into a model for addressing contemporary sectarian challenges? This qualitative study employs thematic analysis with a combined deductive-inductive approach. Its sources comprise two categories: (1) authoritative historical and religious texts documenting the practical Sīrah of the Prophet Muhammad (PBUH), and (2) Ayatollah Ali Khamenei's statements and intellectual works concerning Islamic unity and the management of sectarian divisions. The units of analysis are strategic propositions concerning religious differences, sectarian conflict, and mechanisms for preserving social cohesion. The data were systematically coded, compared, and organized into thematic

---

Cite this article: Bamari, A., Fooladi Vaneh, F. & Bamari, A. (2026). A Strategic Governance Model for the Transition from Sectarian Confrontation to a Unified Muslim Ummah: A Comparative Analysis of the Prophetic Tradition and the Thought of Ayatollah Ali Khamenei. *Islamic Governance Studies*, 2(2), p. 91-116.
<https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.75095.1079>

Received: 2025-11-17 ; **Revised:** 2026-02-20 ; **Accepted:** 2026-04-04 ; **Published online:** 2026-10-02

Type of article: Research Article

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

©2026/authors retain the copyright and full publishing rights

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

categories and conceptual patterns. Data triangulation was employed to enhance analytical validity by comparing themes derived from the Prophetic tradition with those identified in Khamenei's thought.

The findings reveal a three-level governance framework encompassing cognitive–discursive, social–preventive, and managerial–political dimensions. At the cognitive–discursive level, both frameworks distinguish legitimate epistemic and theological differences from social hostility and emphasize the regulation of divisive discourse. Key strategies include managing sectarian narratives, confining scholarly disagreements to appropriate intellectual settings, and emphasizing shared religious foundations, particularly the Qur'an, the Prophet Muhammad, and the Ahl al-Bayt. At the social–preventive level, both frameworks seek to prevent the formation of hostile sectarian identities and broaden the scope for common action. The Prophet's establishment of brotherhood between the Muhajirun and the Ansar, the Constitution of Medina, and the integrative function of collective religious practices illustrate mechanisms for transforming fragmented identities into broader forms of solidarity. In Khamenei's thought, comparable strategies include distinguishing authentic religious identities from externally constructed sectarian projects, promoting common causes such as the Palestinian issue, and fostering scientific, economic, technological, and security cooperation among Muslim societies. At the managerial–political level, the findings highlight three major strategies: prioritizing social cohesion and preventing conflict escalation, referring disputes to legitimate sources of authority, and managing actors and discourses that deliberately intensify sectarian divisions. These strategies are reflected, respectively, in the Prophet's efforts to preserve communal cohesion, his role as the ultimate arbiter of disputes, and his responses to divisive political and religious initiatives. In Khamenei's thought, these principles are expressed through an emphasis on religious authority, the institutional role of Wilayat al-Faqih, and explicit opposition to currents that promote sectarian polarization. The comparative analysis indicates that the management of religious differences in both frameworks constitutes a coherent, multidimensional governance strategy rather than an ad hoc or exclusively normative approach. The resulting model conceptualizes sectarianism as a sociopolitical phenomenon reproduced across cognitive, social, and institutional levels, requiring rational, preventive, and institutional regulation rather than the elimination or denial of legitimate religious differences. The study therefore proposes a transition from “traditional rapprochement” to “institutional rapprochement,” in which dialogue is complemented by sustained cooperation in scientific, economic, technological, security, and media domains. Its theoretical contribution lies in connecting normative theories of Islamic unity with concrete governance mechanisms and shifting the analytical focus from emotional or symbolic unity to strategic and institutional unity. In practical terms, the proposed model offers policymakers, religious authorities, and social elites an analytical framework for managing religious diversity, identifying critical intervention points, strengthening social cohesion, and transforming sectarian diversity from a source of conflict into a potential foundation for collective civilizational development.

Keywords: Islamic unity, Prophetic Sīrah, Ayatollah Ali Khamenei, sectarian conflict, religious governance, governance of religious differences, New Islamic Civilization, unified Muslim ummah.

نموذج استراتيجي للحكومة للانتقال من الاستقطاب الطائفي إلى الأمة الواحدة: قراءة مقارنة في السيرة النبوية وفكر آية الله العظمى السيد علي الخامنئي

أنور بامري^١، فرزاد فولادي ونه^٢، عبدالواحد بامري^٣

^١ طالب في المستوى الرابع من الدراسات الحوزوية، تخصص علم الكلام الإسلامي، معهد المذاهب الإسلامية، قم، إيران.

anvarbamery320@gmail.com

^٢ طالب في المستوى الثالث من الدراسات الحوزوية، مؤسسة أئمة أهل البيت (ع) للتعليم العالي، قم، إيران (المؤلف المسؤول).

fooladifarzad576@gmail.com

^٣ أستاذ مساعد، قسم المعارف الإسلامية، جامعة سيستان وبلوشستان، سيستان وبلوشستان، إيران. bameri.1399@staff.usb.ac.ir

المخلص

يهدف هذا البحث إلى بناء أنموذج استراتيجي حوكمي لإدارة التباينات المذهبية، مستنداً إلى تحليل مقارن بين معالم السيرة النبوية التأسيسية والفكر المعاصر لآية الله العظمى السيد علي الخامنئي حول الوحدة الإسلامية؛ وذلك لردم الهوة بين الدعوات التبشيرية المعيارية للوحدة وآليات الحكومة التنفيذية، عبر مؤسسة الاستراتيجيات المستنبطة من كلا الإطارين في نموذج تطبيقي متكامل. وتتبع إشكالية الدراسة من المعضلة النبوية التي يشهدها العالم الإسلامي إثر تحول التنوع الاجتهادي المشروع إلى نزاعات طائفية استقطابية تقوض السلم الأهلي والاستقرار الإقليمي، وتعيق استئناف الحضارة الإسلامية الحديثة. ورغم الحضور المركزي لمفهوم الوحدة في السيرة النبوية والخطاب المعاصر، إلا أن الدراسات السابقة ظلت محكومة بالركون إلى المواعظ الإنشائية والتوصيفات الظرفية، مع قصور جلي في تصميم أطر إجرائية ناضجة للخلاف المذهبي. ومن هنا، تمحور السؤال الرئيس حول: ما الاستراتيجيات الحوكمية الكفيلة بإدارة التعددية الدينية والمستخلصة من التحليل المقارن للمسار النبوي وفكر السيد الخامنئي؟ وكيف تنتظم هذه التدابير في نموذج حوكمي قادر على مواجهة تحديات الاستقطاب الراهنة؟ وللإجابة عن ذلك، وُظف منهج نوعي يزاوج بين التحليل الاستنباطي والاستقرائي للمضمون؛ حيث شملت مصادر الرصد الوثائق التاريخية والدينية الموثوقة للسيرة النبوية من جهة، والمدونة الفكرية والبيانات القيادية للسيد الخامنئي من جهة أخرى، مع إخضاع البيانات للترميز الموضوعي وتثليث المضامين لضبط الصدق التحليلي. أسفرت نتائج المقارنة عن هندسة نموذج حوكمي ثلاثي الأبعاد: أولاً: **المستوى المعرفي - الخطابي**؛ ويقوم على التمييز الحاسم بين الاختلاف الفكري المشروع والعداوة المذهبية، وضبط الخطاب العام عبر ترشيد السرديات التاريخية، وحصر الجدل العلمي في الحلقات التخصصية، والتركيز على الجوامع المركزية (القرآن

استناداً إلى هذه المقالة: بامري، أنور؛ فولادي ونه، فرزاد؛ بامري، عبدالواحد (٢٠٢٦). نموذج استراتيجي للحكومة للانتقال من الاستقطاب الطائفي إلى الأمة

الواحدة: قراءة مقارنة في السيرة النبوية وفكر آية الله العظمى السيد علي الخامنئي. دراسات الحكومة الإسلامية، ٢(٢)، ص ٩١-١١٦.

<https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.75095.1079>

تاريخ الاستلام: ٢٠٢٥/١١/١٧؛ تاريخ المراجعة: ٢٠٢٦/٠٢/٢٠؛ تاريخ القبول: ٢٠٢٦/٠٤/٠٤؛ تاريخ النشر: ٢٠٢٦/١٠/٠٢

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

الكريم، والنبي الخاتم، والعترة الطاهرة). **ثانياً: المستوى الاجتماعي-الوقائي؛** ويستهدف تحصين المجتمع من تشكل الهويات الإقصائية، وتوسيع دوائر العمل المشترك؛ وهو ما جسده نبياً مبادرات «المواخاة»، و«صحيفة المدينة»، والمناسك الجمعية، فيما تبلور في فكر السيد الخامني عبر تفكيك المشاريع الطائفية المفتعلة خارجياً، وتفعيل القضايا المحورية المشتركة (وفي مقدمتها القضية الفلسطينية)، ومأسسة التعاون العلمي والاقتصادي والتقني بين الدول الإسلامية. **ثالثاً: المستوى الإداري-السياسي؛** ويتحدد في ثلاث استراتيجيات جوهرية: إعطاء الأولوية للتماسك العام، ورد النزاعات لسلطة الاحتكام الشرعية والسياسية الموحدة، وتحييد الخطابات والأطراف المغذية للاستقطاب؛ متمثلة في ضبط الرسول (ص) للنزاعات البينية وموقفه الحاسم من مبادرات الشقاق، ومقابلة ذلك في أطروحات الخامني بتكريس المرجعية المؤسسية لـ«ولاية الفقيه» ورفض النزعات التكفيرية والتفريقية. ويؤكد التحليل أن إدارة الخلاف المذهبي في النموذجين تمثل حوكمة استراتيجية شاملة ترفض التبسيط الإلغائي أو إنكار التنوع، وتتنظر للطائفية كظاهرة سوسيو-سياسية تستلزم حوكمة رشيدة على الأصعدة المعرفية والمجتمعية والمؤسسية. وتبعاً لذلك، تطرح الدراسة ضرورة الانتقال من مفهوم «التقريب النظري/الوجداني» إلى «التقريب المؤسسي»، عبر مصفوفة تعاون تطبيقي مستدام في مجالات الاقتصاد والتقنية والإعلام. ويقدم هذا النموذج للنخب الدينية والسياسية إطاراً تحليلياً استباقياً لترشيد التنوع المذهبي وتحويله من بؤرة لتفجير الصراعات إلى رافعة للتكامل الحضاري وبناء «الأمة الواحدة».

الكلمات المفتاحية: الوحدة الإسلامية، السيرة النبوية، آية الله علي الخامني، الصراع الطائفي، الحوكمة الدينية، إدارة التنوع الديني، الحضارة الإسلامية الجديدة، الأمة الإسلامية الواحدة.

الگوی راهبردی حکمرانی گذار از تقابل مذهبی به امت واحده؛ تطبیق سیره نبوی و اندیشه رهبر شهید آیت الله خامنه‌ای

انور بامری^۱، فرزاد فولادی ونه^۲، عبدالواحد بامری^۳

^۱ سطح چهار، رشته کلام اسلامی، موسسه مذاهب اسلامی، قم، ایران. anvarbamery320@gmail.com

^۲ سطح سه، موسسه آموزش عالی ائمه اطهار (ع)، قم، ایران (نویسنده مسئول). fooladifarzad576@gmail.com

^۳ استادیار، گروه معارف اسلامی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران. bameri.1399@staff.usb.ac.ir

چکیده

این پژوهش با هدف تبیین و مدل‌سازی راهبردهای حکمرانی در مدیریت شکاف‌های مذهبی، به تحلیل تطبیقی سیره نبوی و اندیشه مقام معظم رهبری پرداخته است. روش تحقیق، تحلیل مضمون با رویکرد قیاسی - استقرایی است که بر استخراج و مقایسه گزاره‌های راهبردی در دو منظومه فکری استوار شده است. یافته‌های پژوهش نشان داد که در هر دو الگو، مدیریت تفرقه بر چارچوبی چندسطحی مبتنی است که شامل سه لایه «شناختی - گفتمانی»، «اجتماعی - پیشگیرانه» و «مدیریتی - سیاسی» می‌شود. در سطح شناختی - گفتمانی، تفکیک اختلافات معرفتی از تعارضات اجتماعی و مهار گفتمان‌های تفرقه‌زا نقش محوری دارد. در سطح اجتماعی - پیشگیرانه، پیشگیری از شکل‌گیری هویت‌های فرقه‌ای تقابلی و تقویت میدان‌های کنش مشترک در اولویت قرار می‌گیرد. در سطح مدیریتی - سیاسی نیز، اولویت انسجام کلان امت بر منافع جزئی و تنظیم نقش‌نخبگان مرجع در مدیریت اختلافات دنبال می‌شود. برآیند این سطوح نشان داد که مدیریت تفرقه در هر دو منظومه، ماهیتی پیش‌دستانه، ساختاری و غیرواکنشی دارد و بر تنظیم عقلانی اختلافات، کاهش بار امنیتی منازعات مذهبی و تقویت ظرفیت‌های همگرایانه تأکید می‌کند. الگوی استخراج‌شده می‌تواند به عنوان چارچوبی تحلیلی برای فهم و مواجهه با چالش‌های فرقه‌ای معاصر و تقویت همگرایی در مسیر تحقق تمدن نوین اسلامی مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: وحدت اسلامی، امنیت وجودی، سیره نبوی، آیت‌الله خامنه‌ای، حکمرانی اختلاف، تمدن نوین اسلامی، تقابل مذهبی، امت واحده.

استاد به این مقاله: بامری، انور؛ فولادی ونه، فرزاد؛ بامری، عبدالواحد (۱۴۰۵). الگوی راهبردی حکمرانی گذار از تقابل مذهبی به امت واحده: تطبیق سیره نبوی و اندیشه رهبر شهید آیت‌الله خامنه‌ای. *مطالعات حکمرانی اسلامی*، ۲(۲)، ص ۹۱-۱۱۶.

<https://doi.org/10.22081/jislamicgo.2026.75095.1079>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۶؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۱۲/۰۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۱۵؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۵/۰۷/۱۰

نشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

مقدمه

تحولات نظم نوین جهانی و تشدید آشوب‌های هویتی، مسئله وحدت اسلامی را از سطح یک توصیه اخلاقی فراتر برده و آن را به ضرورتی راهبردی برای حفظ انسجام اجتماعی و تداوم زیست تمدنی جهان اسلام تبدیل کرده است. در منطق حکمرانی اسلامی، گسست اجتماعی صرفاً یک تهدید امنیتی تلقی نمی‌شود، بلکه به مثابه اختلالی بنیادین در نسبت میان شریعت، جامعه و فلسفه سیاسی قابل تحلیل است (Kamali, 1996, p. 5). از این منظر، انسجام اجتماعی و یکپارچگی هویتی، جایگاهی محوری در مبانی کلامی و اجتماعی اسلام دارد؛ چنانکه قرآن کریم مؤمنان را به اعتصام جمعی به حبّل الله و پرهیز از تفرقه فرامی‌خواند (آل عمران، ۱۰۳). در چارچوب تمدن اسلامی، با وجود تکثر مذاهب و تنوع دیدگاه‌های فقهی و کلامی، امکان همزیستی مسالمت‌آمیز و تعامل اجتماعی سازنده بر پایه اصول مشترک دینی و اخلاقی وجود دارد. تجربه تاریخی صدر اسلام نشان می‌دهد که پیامبر اکرم (ص) با به‌کارگیری مجموعه‌ای از راهبردهای مدیریتی و اجتماعی، جامعه‌ای مبتنی بر عصیت‌های قبیله‌ای و پیوندهای خونی را به امتی واحد با هویت ایمانی مشترک تبدیل کردند (ابن هشام، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۵۰۱؛ فلاح‌زاده و علی‌اکبری، ۱۳۹۳، ص ۴). تأسیس پارادایم «اخوت ایمانی» به‌عنوان جایگزینی برای پیوندهای نسبی، نقشی تعیین‌کننده در مهار گسل‌های اجتماعی و بازتعریف واحد هویت جمعی ایفا کرد. در امتداد این منطق، در دوران معاصر نیز وحدت اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری شهید، نه به مثابه یک شعار اخلاقی، بلکه به‌عنوان متغیری ساختاری و راهبردی در تحقق اهداف کلان تمدنی مورد توجه قرار گرفته است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۵، ج ۲، صص ۲۲۹-۲۳۰) در این چارچوب، انتظار می‌رود اختلافات معرفتی از خصومت‌های اجتماعی و سیاسی تفکیک شوند و با تمرکز بر وجوه اشتراک و منافع کلان، زمینه انسجام راهبردی در جهان اسلام فراهم آید. با این حال، واقعیت‌های جاری جهان اسلام از گسترش تفرقه مذهبی و تشدید نزاع‌های فرقه‌ای حکایت دارد. یافته‌های مطالعات تطبیقی معاصر نشان می‌دهد که فرقه‌گرایی در بسیاری از موارد محصول ذاتی اختلافات دینی نبوده، بلکه ابزاری در دست نخبگان سیاسی و ساختارهای قدرت برای مهندسی شکاف‌های اجتماعی و تثبیت سلطه است (Haddad & et al., 2021, p. 3-7). گذار اختلافات از سطح تنوع معرفتی به تقابل وجودی، موجب فعال‌سازی گسل‌های خاموش اجتماعی و ژئوپلیتیکی شده و پیامدهای گسترده‌ای در سطوح امنیتی، فرهنگی و تمدنی به همراه داشته است. تداوم این وضعیت می‌تواند به فرسایش سرمایه اجتماعی مسلمانان، تضعیف هویت جمعی، عادی‌سازی خشونت دینی و کاهش قدرت چانه‌زنی جهان اسلام در نظام بین‌الملل منجر شود. از این‌رو، رویکردهای صرفاً تبلیغی و فاقد سازوکارهای اجرایی، توان پاسخ‌گویی مؤثر به بحران‌های فرقه‌ای معاصر را ندارند. خلأ اساسی در این حوزه، فقدان یک چارچوب نظری و عملیاتی است که بتواند مفاهیم انتزاعی وحدت را به راهبردها و پروتکل‌های اجرایی در عرصه

حکمرانی اجتماعی ترجمه کند. در همین چارچوب، قرآن کریم صرفاً کتابی برای هدایت اخلاقی فردی نبوده، بلکه «آیین حکمرانی» و سند راهبردی اداره جامعه اسلامی تلقی می‌شود. بر این اساس، سامان‌دهی حیات اجتماعی و سیاسی مسلمانان باید بر مبنای آموزه‌های قرآنی و در چارچوب تحقق امت واحده صورت پذیرد. از این منظر، مسئله تفرقه مذهبی نیز با توصیه‌های صرفاً اخلاقی قابل حل نیست، بلکه نیازمند طراحی الگوی از حکمرانی است که در آن «کتاب» و «میزان» (ولایت) مسیر تحقق انسجام اجتماعی و وحدت اسلامی را هدایت کنند (لک‌زایی و لک‌زایی، ۱۴۰۵، صص ۲۲-۲۳). سیره نبوی (ص) به منزله تجسم عملی این «آیین حکمرانی» در سطح کنش‌های فردی و اجتماعی، الگویی عینی برای چگونگی تنظیم اختلافات و مهار تفرقه در بستر جامعه اسلامی عرضه می‌کند.

بر این اساس، مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که راهبردهای مدیریت تقابل مذهبی در سیره نبوی (ص) و گفتمان وحدت‌گرای مقام معظم رهبری شهید چگونه قابل تحلیل تطبیقی است و این دو منظومه فکری چه الگوی مشترکی برای مواجهه با چالش‌های فرقه‌ای معاصر جهان اسلام ارائه می‌دهند؟ اهمیت پژوهش حاضر در آن است که با استخراج و صورت‌بندی راهبردهای عملیاتی از سیره نبوی و تطبیق آن با اندیشه معاصر رهبری شهید، می‌کوشد گزاره‌های هنجاری وحدت را به مدلی تحلیلی و قابل بهره‌برداری در سیاست‌گذاری اجتماعی تبدیل کند. نتایج تحقیق می‌تواند با تفکیک میان اختلافات معرفتی و منازعات اجتماعی، به تقویت کنش مشترک، افزایش انسجام اجتماعی و کاهش ظرفیت‌های تفرقه‌آفرین در جهان اسلام کمک کرده و زمینه‌های نظری لازم برای تحلیل وحدت اسلامی در شرایط پیچیده معاصر را فراهم آورد.

۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های مرتبط با وحدت اسلامی و مدیریت تقابل مذهبی را می‌توان براساس نوع رویکرد تحلیلی و سطح مداخله، در چند محور اصلی دسته‌بندی کرد. بخشی از این مطالعات با رویکرد فقهی-مبانی‌نگر، بر تبیین جایگاه هنجاری وحدت و حرمت تفرقه با اتکاء به منابع وحیانی تمرکز دارند. از جمله، فلاح‌زاده و علی‌اکبری (۱۳۹۳) در مقاله «بررسی مبانی معرفتی وحدت امت اسلامی در آیات و روایات» به تبیین مبانی قرآنی و روایی وحدت پرداخته‌اند. همچنین کرم‌زاده، قیوم‌زاده و حیدری (۱۳۹۷) در مقاله «وجوب وحدت و حرمت تفرقه در جهان اسلام از نظر امام خمینی و مقام معظم رهبری»، وحدت را از منظر فقه سیاسی بررسی کرده‌اند. اگرچه این آثار در تبیین چرایی وحدت نقش مهمی دارند، اما عمدتاً در سطح گزاره‌های هنجاری باقی مانده و فاقد الگوهای اجرایی برای مدیریت تفرقه در شرایط پیچیده اجتماعی هستند.

محور دوم به مطالعات تاریخی و سیره‌پژوهانه اختصاص دارد که راهبردهای پیامبر اکرم (ص) در

تحقق وحدت اسلامی را بررسی کرده‌اند. حسینی (۱۳۸۷) در مقاله «نگاهی به راهبردهای ارزشی پیامبر اکرم (ص) در مسیر وحدت اسلامی» و صمدی (۱۴۰۰) در مقاله «بررسی راهکارهای عملی تقویت اخوت دینی براساس قرآن و سیره نبوی (ص)» به تبیین برخی سازوکارهای وحدت در جامعه اسلامی نخستین پرداخته‌اند. صفری (۱۳۹۸) نیز در مقاله «کارکردهای اخوت در سازمان از منظر آموزه‌های وحیانی اسلام»، ابعاد اجتماعی مفهوم اخوت را تحلیل کرده است. با وجود ارزش تاریخی این آثار، غلبه توصیف روایی موجب شده است که نتایج آن‌ها کمتر به الگوهای تحلیلی قابل انتقال به شرایط معاصر منجر شود.

دسته‌ای دیگر از پژوهش‌ها بر تحلیل اندیشه و گفتمان معاصر رهبران انقلاب اسلامی، به‌ویژه مقام معظم رهبری، تمرکز دارند. اقبالی و فرهادی (۱۳۹۹)، در مقاله «واکاوی دیدگاه مقام معظم رهبری درباره وحدت اسلامی با رویکرد آیات قرآن کریم»، به بررسی مفهومی این گفتمان پرداخته‌اند. همچنین محمودی (۱۴۰۱) در کتاب «منشور وحدت»، به گردآوری بیانات مرتبط اقدام کرده است. با این حال، رویکرد غالب در این آثار توصیفی یا تجمیعی بوده و کمتر به صورت‌بندی ساختاری الگوی مدیریت تفرقه در سطح حکمرانی منتهی شده است.

ازجمله آثاری که در این حوزه به صورت‌بندی نظری پرداخته، مقاله «حکمرانی ولایی در اندیشه رهبر شهید امام خامنه‌ای با تاکید بر کتاب طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن» نوشته لک‌زایی و لک‌زایی (۱۴۰۵) است که الگویی نظام‌مند از حکمرانی قرآنی مبتنی بر مفهوم «ولایت» ارائه داده است. با این حال، تمرکز این مقاله بر تبیین ارکان حکمرانی ولایی بوده و به مسئله خاص «مدیریت تفرقه مذهبی» نمی‌پردازد و فاقد تحلیل تطبیقی با سیره نبوی و راهبردهای عملیاتی است. پژوهش حاضر با تمرکز بر همین خلأ، درصدد است الگوی یادشده را در مواجهه با تفرقه مذهبی به سطح راهبردهای اجرایی نزدیک‌تر کند.

برآیند ادبیات موجود نشان می‌دهد که با وجود تنوع پژوهش‌ها، خلأ یک چارچوب تحلیلی تلفیقی که بتواند راهبردهای مدیریت تفرقه را در پیوند میان سیره نبوی و گفتمان معاصر رهبری صورت‌بندی کند، همچنان پابرجاست. پژوهش حاضر با تمرکز بر این خلأ، می‌کوشد مدلی چندسطحی و قابل استفاده در تحلیل‌های حکمرانی اجتماعی ارائه دهد.

۲. مفهوم‌شناسی

به‌منظور ایجاد انسجام مفهومی و پرهیز از ابهام در تحلیل داده‌ها، مفاهیم کلیدی پژوهش حاضر به‌صورت تعاریف عملیاتی تبیین می‌شوند. این تعاریف، مبنای استخراج گزاره‌های تحلیلی و چارچوب تفسیر یافته‌ها در ادامه پژوهش را فراهم می‌سازند.

۲-۱. راهبرد

«راهبرد» به الگوی کلان، بلندمدت و منسجم کنش و تصمیم‌گیری اطلاق می‌شود که با لحاظ همزمان ظرفیت‌های درونی و شرایط بیرونی، در راستای تحقق یک غایت کلان طراحی و اجرا می‌گردد (بابایی، ۱۳۶۹، ص ۴۴). راهبرد از اقدامات مقطعی و واکنشی متمایز بوده (قاسمی‌شاد، ۱۳۷۲، صص ۷۵-۸۳) و واجد سه شاخص عملیاتی است: کلان‌نگری ساختاری و پیوند هماهنگ سطوح فرهنگی، اجتماعی و سیاسی؛ پایداری جهت‌گیری و عدم تقلیل‌پذیری به تاکتیک‌های کوتاه‌مدت و غایت‌مندی فراتر از مدیریت بحران و معطوف به ایجاد نظم مطلوب پایدار (ملک‌پوراصل و تیغ‌ساززاده، ۱۳۹۹، ص ۳۱۷).

۲-۲. تفرقه مذهبی

«تفرقه مذهبی» در این پژوهش به‌عنوان یک ساخت اجتماعی فهم می‌شود که طی آن، تفاوت‌های مذهبی به ابزاری برای دیگری‌سازی رادیکال و بازتولید مرزهای خصمانه هویتی تبدیل می‌گردند (علیزاده نظری و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۲۴). شاخص‌های عملیاتی این پدیده شامل شکل‌گیری گفتمان‌های غیریت‌ساز و طردکننده، نهادینه‌شدن رفتارهای جمعی خصمانه و بروز تنش‌ها یا بحران‌های اجتماعی، سیاسی یا امنیتی با زمینه مذهبی است (خانی‌آرانی، ۱۴۰۱، ص ۸).

۲-۳. وحدت اسلامی

«وحدت اسلامی» به وضعیت همگرایی ساختاری و هماهنگی کنشی میان پیروان مذاهب اسلامی اطلاق می‌شود که در آن، هویت کلان امت بر هویت‌های مذهبی فرعی اولویت می‌یابد (نظرنونکنده و خرمی، ۱۴۰۱، ص ۳۰۹؛ آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۱/۲۶). در این پژوهش، وحدت اسلامی صرفاً یک آرمان اخلاقی شمرده نمی‌شود، بلکه به‌عنوان یک سازه اجتماعی-سیاسی قابل تحلیل در سه سطح مورد توجه قرار می‌گیرد: سطح شناختی، ناظر به درک مشترک از تهدیدات و منافع کلان؛ سطح نهادی، معطوف به شکل‌گیری و تداوم سازوکارهای همکاری فرامذهبی و سطح کنشی، مرتبط با مشارکت هماهنگ در عرصه‌های عمل جمعی است (نظرنونکنده و خرمی، ۱۴۰۱، ص ۳۰۹).

۲-۴. امت واحده

«امت واحده» به سطحی از سازمان‌یافتگی اجتماعی-تمدنی اشاره دارد که در آن، امت اسلامی به‌مثابه یک کنشگر جمعی دارای هویت، منافع و مسئولیت مشترک تلقی می‌شود. شاخص‌های تحقق این مفهوم شامل تقدم منافع کلان بر منافع بخشی، وجود مرجعیت معتبر برای حل اختلافات و احساس تعلق و مسئولیت متقابل نسبت به سرنوشت جمعی امت است (مهاجرمیلانی، ۱۴۰۱، ص ۱۰). در این چارچوب، تفرقه به‌منزله گسست وجودی در پیکره امت تلقی می‌شود که حیات معنوی و مادی آن را به مخاطره می‌اندازد (جوادی آملی، ۱۳۸۸، ص ۶).

۲-۵. تمایز مفهومی «اختلاف معرفتی» و «تفرقه مذهبی»

در این پژوهش، «اختلاف معرفتی» به تفاوت‌های مشروع و ذاتی در فهم، تفسیر و استنباط مسائل دینی اطلاق می‌شود که در حوزه علم و گفت‌وگوی نخبگانی باقی می‌ماند و می‌تواند به پویایی فکری بینجامد. در مقابل، «تفرقه مذهبی» ناظر به اجتماعی و سیاسی شدن این اختلافات است؛ وضعیتی که در آن، تفاوت‌های معرفتی به ابزار هویت‌سازی متعارض، بسیج اجتماعی و منازعه عملی تبدیل می‌شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۵، صص ۲۲۹-۲۲۰). بر این اساس، «راهبرد مدیریت تفرقه مذهبی» به مجموعه‌ای از اقدامات کلان، نظام‌مند و پیش‌دستانه اطلاق می‌شود که با هدف جلوگیری از تبدیل اختلافات معرفتی به تفرقه اجتماعی و نیز مهار و ترمیم گسل‌های تفرقه‌آمیز موجود، در راستای تقویت وحدت اسلامی و تحکیم هویت امت واحده طراحی و پیاده‌سازی می‌گردد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۵/۳۰). این تمایز مفهومی با دلالت‌های قرآنی نهی از تفرقه و امر به اعتصام جمعی نیز هم‌خوان است؛ چنانکه علامه طباطبایی در تفسیر آیه «واعتصموا بحبلِ اللهِ جميعاً ولا تفرّقوا» (آل‌عمران، ۱۰۳)، تفرقه را به معنای گسست در پیکره جامعه اسلامی دانسته و وحدت امت را در گرو اعتصام مشترک و پرهیز از تبدیل اختلافات اعتقادی به نزاع‌های اجتماعی تبیین می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۱، ج ۴، ص ۳۸۴).

۳. روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، بنیادی-کاربردی و از حیث رویکرد، مبتنی بر روش کیفی «تحلیل مضمون» با رویکرد ترکیبی (قیاسی-استقرایی) است. جامعه پژوهش شامل دو دسته از منابع است: نخست، متون اصیل تاریخ اسلام با تأکید بر سیره عملی پیامبر اکرم (ص) و دوم، منظومه فکری و بیانات مقام معظم رهبری در حوزه وحدت اسلامی. واحد تحلیل در این پژوهش، گزاره‌های راهبردی مرتبط با مدیریت اختلافات و پیشگیری از تفرقه مذهبی است. فرآیند تحلیل بر پایه مطالعه نظام‌مند منابع، شناسایی و مقایسه مفاهیم و راهبردهای مشترک و متمایز در دو منظومه فکری انجام گرفت. در این راستا، داده‌های استخراج‌شده در قالب مضامین و الگوهای مفهومی سازمان‌دهی و سپس در چارچوبی تحلیلی مورد تفسیر قرار گرفتند. حاصل این فرایند، ارائه الگویی سه‌سطحی از راهبردهای مدیریت تفرقه مذهبی بود که در سه لایه «شناختی-گفتمانی»، «اجتماعی-پیشگیرانه» و «مدیریتی-سیاسی» صورت‌بندی شد. به‌منظور افزایش اعتبار و اتقان علمی یافته‌ها، از روش مثلث‌سازی داده‌ها بهره گرفته شد؛ بدین معنا که یافته‌های مستخرج از سیره نبوی با مضامین برگرفته از اندیشه و بیانات مقام معظم رهبری به‌صورت تطبیقی مورد سنجش و تطبیق قرار گرفت.

۴. راهبردها

راهبردهای مدیریت تقابل مذهبی در دو منظومه مورد مطالعه، از منطق سطح‌بندی‌شده تبعیت می‌کنند؛

به گونه‌ای که مداخلات مدیریتی از سامان‌دهی ساحت‌های شناختی و گفتمانی آغاز شده و سپس به سطوح اجتماعی و سیاسی تسری می‌یابد. بر این اساس، نخستین سطح الگوی استخراج‌شده به راهبردهای شناختی - گفتمانی اختصاص دارد که نقش زیربنایی در پیشگیری از اجتماعی شدن اختلافات مذهبی ایفا می‌کنند.

۴-۱. سطح اول: راهبردهای شناختی - گفتمانی

پس از تبیین مفهوم «راهبرد» به عنوان طرحی کلان برای گذار از وضعیت تشّت به ائت واحد، نخستین سطح تحقق آن ناظر به مدیریت عرصه شناختی و گفتمانی جامعه اسلامی است. بر این اساس، می‌توان دریافت که منازعات مذهبی پیش از بروز در ساحت کنش‌های اجتماعی، در لایه‌های معنایی و چارچوب‌های ادراری جامعه شکل می‌گیرند و بازتولید می‌شوند؛ از این رو، در هر دو منظومه مورد بررسی - سیره نبوی و اندیشه مقام معظم رهبری - مهار بسترهای معرفتی نزاع و جلوگیری از تولید شکاف‌های هویتی بر ساخته، به عنوان مؤلفه‌ای محوری در راهبرد مدیریت تفرقه مورد تأکید قرار گرفته است.

۴-۱-۱. مهار گفتمان تفرقه‌ساز

یکی از کارآمدترین سازوکارهای تضعیف انسجام ائت اسلامی، تولید و بازتولید گفتمان‌های تفرقه‌افکن است؛ گفتمان‌هایی که با فعال‌سازی تعصبات هویتی، اختلافات محدود معرفتی را به شکاف‌های اجتماعی و سیاسی تبدیل می‌کنند. در منطق رهبران الهی، مواجهه با این پدیده نه از طریق تساهل گفتمانی، بلکه با مهار فعال عرصه معنا و سلب مشروعیت دینی و اجتماعی از منابع تولید تفرقه صورت می‌گیرد. در سیره نبوی، تفرقه پیش از آنکه پدیده‌ای رفتاری تلقی شود، محصول خشونت کلامی و بر ساخت‌های گفتمانی دانسته می‌شود. پیامبر اکرم (ص) با اتخاذ راهبردهایی همچون سکوت هدفمند، بایکوت خبری و مهار فوری بحران‌های کلامی، از بازتولید چرخه‌های نفرت جلوگیری می‌کردند. در ماجرای غزوة بنی المصطلق، هنگامی که نزاعی فردی با تحریک عبدالله بن اُبی در آستانه تبدیل شدن به درگیری جمعی قرار گرفت، پیامبر (ص) با صدور فرمان حرکت فوری سپاه، فضای روانی تنش‌زا را مدیریت و امکان گسترش نزاع را مهار نمودند (ابن هشام، بی‌تا، ج ۲، صص ۲۹۰-۲۹۱). این اقدام، نمونه‌ای از مداخله کنترلی برای تغییر سریع اتمسفر گفتمانی و خنثی‌سازی ظرفیت‌های بحران‌زا محسوب می‌شود. در همین راستا، «مدارا و موعظه» یکی از راهبردهای پیامبر (ص) در مدیریت افکار عمومی بود که هدف آن تبیین حق برای مردم و جلوگیری از گسترش شبهات است (محمّدی، ۱۴۰۵، صص ۱۴۶-۱۴۷). نمونه بارز دیگر، فرمان تخریب مسجد ضرار است که قرآن کریم آن را نهادی با کارکرد تفرقه‌افکن معرفی می‌کند (توبه، ۱۰۷؛ طباطبایی، ۱۳۹۱، ج ۹، ص ۳۹۲). این اقدام، بیانگر توجه

پیامبر(ص) به نقش نهادها و تریبون‌های رسمی در تثبیت گفتمان نفاق و ضرورت حذف ساختاری آن‌هاست. همین منطق راهبردی در گفتمان مقام معظم رهبری، متناسب با اقتضانات عصر رسانه و جنگ شناختی، بازتولید شده است. در این الگو برای کنترل واگرایی، از مکانیسم‌های مشروعیت‌زدایی فقهی و تبیین ماهیت سیاسی جریان‌های افراطی استفاده شده است. با صدور فتاوی صریح مبنی بر حرمت اهانت به مقدّسات اهل سنت و همسران پیامبر(ص)، هرگونه گفتار تفرقه‌آمیز از دایره مشروعیت دینی خارج شده و امکان بازتولید آن در پوشش مناسک مذهبی سلب گردیده است (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۲/۲۹؛ ۱۳۹۲/۷/۲). همچنین مفهوم‌سازی‌هایی مانند «شیعه انگلیسی» و «سنّی آمریکایی» با ایجاد مرزبندی گفتمانی، تفاوت میان تکثر مذهبی درون‌زا و پروژه‌های واگرایی برون‌مرزی را روشن می‌سازد (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۴۰۱/۷/۲۲؛ ۱۳۹۵/۹/۲۷). آیات ۱۱ و ۱۲ سورة حجرات نیز در حکم یک پروتکل امنیت گفتمانی برای صیانت از هویت جمعی امت قابل تحلیل‌اند؛ چراکه با نهی از تمسخر، عیب‌جویی و برچسب‌زنی، مستقیماً سازوکارهای «دیگرسازی خصمانه» را هدف قرار می‌دهند. در الگوی حکمرانی نبوی و امتداد معاصر آن در اندیشه مقام معظم رهبری، این فرامین نقشی عملیاتی در امنیت‌زدایی از اختلافات ایفا می‌کنند. جمع‌بندی تطبیقی نشان می‌دهد که در هر دو منظومه، مهار گفتمان تفرقه‌ساز بر اصل واحد سلب مشروعیت از تفرقه استوار است؛ اصلی که مدیریت اختلاف را به سازمان‌دهی فعال عرصه‌های معنایی و توازن قدرت در فضای گفتمانی پیوند می‌زند، و نه صرف توصیه‌های اخلاقی و هنجاری.

۴-۱-۲. تفکیک اختلاف معرفتی از خصومت اجتماعی

دومین مؤلفه محوری در راهبردهای شناختی-گفتمانی مدیریت تقابل مذهبی، تفکیک نظام‌مند میان اختلافات اجتماعی و علمی مشروع از خصومت‌های اجتماعی و سیاسی است. منطق این راهبرد بر آن استوار است که تفاوت در فهم و استنباط فقهی و کلامی، در چارچوب اصول قطعی دین و مرجعیت‌های معتبر علمی، نه تنها تهدیدی برای انسجام امت محسوب نمی‌شود، بلکه می‌تواند به تعمیق معرفت دینی بینجامد؛ مشروط بر آنکه این اختلافات در ساحت‌های تخصصی باقی مانده و از تبدیل شدن به ابزار بسیج اجتماعی و منازعه سیاسی در عرصه عمومی جلوگیری شود (Kamali, 1996, p. 11). در الگوی حکمرانی نبوی، تفکیک کارکردی میان ساحت باورهای اعتقادی و قواعد تنظیم‌کننده کنش اجتماعی، در چارچوب مرجعیت شریعت، به روشنی قابل مشاهده است (بختیاری و نظرزاده، ۱۳۹۱، ص ۶۰). پیمان‌نامه مدینه نمونه‌ای شاخص از این رویکرد است که در آن، تنظیم حقوق و تعهدات اجتماعی بر مبنای هم‌زیستی، زیست‌بوم مشترک و دفاع جمعی صورت گرفت؛ به گونه‌ای که مسلمانان و یهودیان، با وجود اختلافات بنیادین اعتقادی، ذیل نظم سیاسی واحد و در برابر تهدیدهای بیرونی سامان یافتند (ابن

هشام، بی تا، ج ۱، ص ۵۰۳). این تجربه نشان می دهد که در منطق نبوی، اختلافات اعتقادی مادامی که به نقض نظم عمومی و امنیت جمعی نینجامد، مانعی برای انسجام اجتماعی و سیاسی محسوب نمی شود. همچنین پرهیز پیامبر اکرم (ص) از تفتیش عقاید و اکتفاء به ظواهر رفتاری، نه به معنای بی اعتنایی به حقیقت دینی، بلکه به مثابه راهبردی حکمرانی محور برای حفظ ثبات اجتماعی و جلوگیری از تنش های درون ساختاری قابل تفسیر است (ابن کثیر، ۱۳۹۶، ج ۳، صص ۳۰۰-۳۰۱). در همین چارچوب، نادیده گرفتن اقتضانات زمان و مکان در استنباط احکام، به غفلت از مقاصد شریعت و اختلال در نظم اجتماعی منجر می شود (Kamali, 1996, p. 812). در گفتمان مقام معظم رهبری، این راهبرد در قالب تفکیک کارکردی میان میدان علم و میدان سیاست و اجتماع بازتولید شده است (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۲/۶/۲۰). از منظر ایشان، وحدت اسلامی به معنای نفی یا عدول از اعتقادات مذهبی نیست و اختلافات کلامی و فقهی، مادامی که در چارچوب های علمی، اجتهادی و تخصصی پیگیری شوند، بخشی از پویایی درون دینی به شمار می آیند. این اختلاف ها زمانی به مسئله ای اجتماعی و امنیتی تبدیل می شوند که از ضوابط علمی خارج شده و به عرصه عمومی و سیاسی تسری یابند (آیت الله خامنه ای، ۱۳۸۵/۵/۳۰). بر این اساس، راهبرد محوری مورد تأکید ایشان، سامان دهی اختلافات در بستر محافل علمی و تخصصی و هشدار نسبت به عمومی سازی منازعات نخبگانی است؛ چراکه انتقال منازعات تخصصی به سطح جامعه می تواند به تحریک عواطف جمعی، اختلال در عقلانیت اجتماعی و تولید رفتارهای خصمانه غیرعقلانی بینجامد. از این رو، مهار و هدایت اختلافات علمی، از وظایف علما و نخبگان در صیانت از انسجام اجتماعی تلقی می شود (آیت الله خامنه ای، بی تا، ص ۱۲۷۸؛ ۱۳۹۳/۷/۲۱). برآیند تطبیقی دو الگو نشان می دهد که مدیریت آگاهانه سطح منازعه و جلوگیری از اجتماعی شدن اختلافات اعتقادی، فصل مشترک آن هاست؛ به گونه ای که اختلافات مذهبی در چارچوب های علمی مهار شده و از تبدیل آن ها به تهدیدی برای انسجام و نظم اجتماعی جلوگیری می شود.

۴-۱-۳. شناسایی و برجسته سازی باورهای مشترک

سومین مؤلفه در راهبردهای شناختی - گفتمانی مدیریت تقابل مذهبی، شناسایی و برجسته سازی آگاهانه باورهای مشترک است. منطق این راهبرد بر جابه جایی کانون منازعه از نقاط افتراق جزئی به کلان روایت های مشترک دینی است؛ به گونه ای که تمرکز بر اشتراکاتی همچون قرآن کریم و محبت اهل بیت (ع)، جایگزین برجسته سازی اختلافات فرعی می شود. در این چارچوب، باورهای مشترک صرفاً در سطح اعتقادات فردی باقی نمی مانند، بلکه به عنوان منبعی برای تقویت انسجام اجتماعی، افزایش قدرت همگرایی سیاسی و شکل دهی به پیوندهای فراملی در جهان اسلام بازتعریف می شوند. در سیره

نبوی، پیامبر اکرم(ص) در بافت قبیله‌محور و منازعه‌خیز حجاز، از مفاهیم فراگیر دینی برای ایجاد پیوند اجتماعی بهره گرفتند. این راهبرد با نفی ساختارهای هویتی مبتنی بر تبار و قومیت، مبانی شناختی واگرایی اجتماعی را تضعیف کرد. تأکید مستمر بر توحید، خدای یگانه و منشأ مشترک انسانی، کارکردهای تمایزبخش عصبیت‌های قبیله‌ای را از اعتبار انداخت و هویت ایمانی را به‌عنوان چارچوب غالب هویت جمعی تثبیت نمود (ابن حنبل، ۱۴۲۱ق، ج ۳۸، ص ۴۷۴). در همین راستا، قرآن کریم در سیره نبوی تنها نقش متن عبادی نداشت، بلکه محور سامان‌دهی انسجام اجتماعی به‌شمار می‌رفت. پیامبر اکرم(ص) در مواجهه با تنش‌های قبیله‌ای، از جمله اختلافات اوس و خزرج، با ارجاع به آیات اعتصام به حبل‌الله (آل‌عمران، ۱۰۳)، اشتراکات ایمانی را بر تمایزات مادی و سرزمینی اولویت بخشیدند. بدین ترتیب، قرآن به‌عنوان مرجع مرکزی هویت جمعی عمل کرد و امکان تجمع گروه‌های متکثر را در ذیل یک چارچوب معنایی واحد فراهم ساخت (ابن کثیر، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۳۹۷). در گفتمان مقام معظم رهبری، راهبرد برجسته‌سازی وجوه اشتراک با رویکردی تمدنی و متناسب با شرایط جنگ شناختی معاصر بازخوانی شده است. ایشان شناسایی و فعال‌سازی اشتراکات را سازوکاری معکوس در برابر پروژه‌های اسلام‌هراسی و فرقه‌گرایی می‌دانند و آن را در سطوح مختلف صورت‌بندی می‌کنند. در سطح اعتقادی، تأکید بر اصول مشترکی همچون خدای واحد، قبله واحد، قرآن واحد و پیامبر واحد، موجب انباشت مؤلفه‌های همگرا و به حاشیه رفتن تعارضات مذهبی در ذهنیت جمعی مسلمانان می‌شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۵/۱۷). همچنین ایشان فرسایش قدرت جهان اسلام را ذیل مفهوم «ذهاب ریح» (انفال، ۴۶) تحلیل کرده و وابستگی به قدرت‌های هژمونیک و ناتوانی در مواجهه با رژیم صهیونیستی را از پیامدهای فقدان انسجام امت برمی‌شمارند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۲/۲۳). از نوآوری‌های شاخص این گفتمان، برجسته‌سازی مودت اهل‌بیت(ع) به‌عنوان سرمایه مشترک و کانون همگرایی عاطفی و هویتی میان مذاهب اسلامی است؛ به‌گونه‌ای که اهل‌بیت(ع) محور پیوند امت اسلامی معرفی می‌شوند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۶/۹/۲). افزون بر این، مقام معظم رهبری وجوه اشتراک را از سطح اعتقادی به سطح سیاسی - تمدنی ارتقاء داده و با تأکید بر وجود دشمنان مشترک اسلام، سرنوشت واحد امت اسلامی را به‌عنوان محور همگرایی برجسته می‌سازند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۶/۹/۲؛ ۱۳۷۵، ج ۲، صص ۲۲۹-۲۳۰). ارزیابی تطبیقی این دو الگو نشان می‌دهد که اگرچه در سیره نبوی، برجسته‌سازی وجوه اشتراک عمده‌تأناظر به نفی عصبیت‌های جاهلی و تثبیت هویت ایمانی بوده، در گفتمان مقام معظم رهبری این راهبرد در چارچوب پروژه تمدن‌سازی اسلامی بازتعریف شده است. در هر دو منظومه، هدف نهایی غلبه هویت کلان امت اسلامی بر هویت‌های خرد مذهبی و قومی است. با تبیین راهبردهای فکری و گفتاری، اکنون پرسش محوری آن است که این چارچوب‌های ذهنی چگونه می‌تواند به سطح جامعه و نهادها منتقل شوند. تازمانی که این راهبردها به سازوکارهای اجتماعی و پیشگیرانه تبدیل نشوند، امکان بازتولید

هویت‌های خصمانه در بطن جامعه باقی خواهد ماند. از این‌رو، در ادامه به بررسی راهبردهای اجتماعی و نهادی پرداخته می‌شود که وظیفه عینیت‌بخشی به این اصول فکری و جلوگیری از نهادینه‌شدن تفرقه را برعهده دارند.

۴-۲. سطح دوم: راهبردهای اجتماعی - پیشگیرانه

راهبردهای اجتماعی - پیشگیرانه، چارچوب‌های شناختی وحدت را به کنش‌ها و پیوندهای عینی اجتماعی تبدیل می‌کنند. در این سطح، مدیریت تفرقه از توصیه اخلاقی فراتر رفته و با نهادینه‌سازی تعاملات مشترک، تفرقه را به پدیده‌ای پرهزینه در زیست اجتماعی بدل می‌سازد.

۴-۲-۱. پیشگیری از شکل‌گیری هویت فرقه‌ای خصمانه

نخستین و بنیادی‌ترین راهبرد اجتماعی - پیشگیرانه در مدیریت تقابل مذهبی، هدایت و کنترل فرآیند هویت‌یابی اجتماعی است. تفرقه زمانی به بحران اجتماعی و امنیتی تبدیل می‌شود که تفاوت‌های مذهبی از سطح شناخت و باور، به سطح هویت‌های صلب، پردکننده و تقابلی ارتقاء یابند (Hassan, 2023, p. 45-88). در این چارچوب، راهبرد محوری آن است که هویت فرافردی و کلان‌امت اسلامی در جایگاه هویت مرجع تثبیت شود و هویت‌های مذهبی خرد در ذیل آن معنا یابند (پیغان، ۱۳۸۰، ص ۲۱۶). سیره نبوی نشان می‌دهد تا زمانی که مؤلفه‌هایی همچون نژاد، خون و قبیله مبنای هویت اجتماعی باشند، انسجام پایدار تحقق نمی‌یابد. از این‌رو، پیامبر اکرم (ص) برای مهار هویت‌های خصمانه، به مداخلات ساختاری دست زدند. نهادینه‌سازی «عقد اخوت» نمونه‌ای شاخص از این سیاست است (مسلم بن حجاج، ۱۴۱۲ق، ج ۴، ص ۱۹۶۰؛ بلاذری، ۱۹۵۹م، ج ۱، ص ۲۷۰). این اقدام با ایجاد پیوندهای اجتماعی افقی میان گروه‌های ناهمگن، به‌ویژه میان مهاجران و انصار، سرمایه اجتماعی را تقویت کرد و گسل‌های بالقوه هویتی را پیش از تبدیل‌شدن به شکاف‌های خصمانه خنثی ساخت. عقد اخوت میان اصحاب صرفاً یک توصیه اخلاقی نبود، بلکه بیانگر تغییر واحد تحلیل اجتماعی از ساختار قبیله‌ای به همبستگی ایمانی بود. راهبرد تکمیلی در سیره نبوی، بازسازی نظام ارزش‌گذاری اجتماعی و تغییر معیارهای منزلت‌بخش بود. با واگذاری نقش‌های کلیدی به افرادی که در منطق جاهلی در حاشیه قرار داشتند، معیارهایی چون نژاد، سن و طبقه اجتماعی اعتبار خود را از دست داد و «تقوا و کارآمدی» به‌عنوان ملاک برتری تثبیت شد (ابن هشام، بی‌تا، ص ۵۰). این سیاست، ضمن تضعیف ساختار قدرت قبیله‌ای، از شکل‌گیری هویت‌های مبتنی بر برتری‌جویی و سلسله‌مراتب‌های کاذب اجتماعی در مراحل اولیه جلوگیری کرد. در گفتمان مقام معظم رهبری، هویت فرقه‌ای خصمانه، به‌عنوان پدیده‌ای مهندسی‌شده برای تضعیف انسجام امت اسلامی تحلیل می‌شود. بر این اساس، یکی از محورهای راهبردی ایشان، صیانت از مرزهای هویت امت در برابر جریان‌هایی است که با غیریت‌سازی

درون تمدنی، اختلاف مذهبی را به دشمنی هویتی تبدیل می‌کنند. مفهوم‌سازی‌هایی همچون «تشیع لندنی» و «تسنن آمریکایی» در همین چارچوب قابل فهم است؛ مفاهیمی که برای تفکیک میان هویت دینی اصیل و هویت‌های برساخته وابسته به پروژه‌های استعماری به کار گرفته شده‌اند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۵/۲۶؛ رحیم‌پور ازغدی، ۱۳۹۷، ص ۷۷). همزمان، مقام معظم رهبری بر الگویی از شهروندی اسلامی تأکید دارند که در آن، پابندی مذهبی با همزیستی اجتماعی و احترام متقابل تعارضی ندارد (رحیم‌پور ازغدی، ۱۳۹۷، ص ۷۹). این الگو، حاکی از آن است که پلورالیسم مذهبی نباید به گسست‌های رفتاری یا ایجاد گتوهای فرهنگی و انزوای ژئوسپالیستی گروه‌های دینی منتهی گردد (سیاهپوش، ۱۳۹۸، ص ۳۱۳). از این رو، تأکید بر حقوق و تکالیف مشترک در ذیل هویت کلان امت، مانع تبدیل تفاوت‌های مذهبی به شکاف‌های نهادمند و متخاصم شده و انسجام اجتماعی را در سطوح ملی و فراملی تقویت می‌کند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۱۲/۱۲). ارزیابی تطبیقی نشان می‌دهد که در هر دو منظومه، راهبرد محوری حذف تنوع مذهبی نبوده، بلکه مهار تعصب و هم‌راستاسازی هویت‌های خُرد با هویت کلان امت اسلامی است. تفاوت در سطح اجراست: پیامبر اکرم (ص) این راهبرد را از طریق پیوندسازی اجتماعی مستقیم و مقام معظم رهبری آن را در قالب هویت تمدنی و دشمن‌شناسی راهبردی دنبال می‌کنند.

۴-۲-۲. ایجاد و تقویت میدان‌های عمل مشترک

در حالی که راهبرد پیشین معطوف به مهار هویت‌های تقابل مذهبی بود، راهبرد حاضر بر فعال‌سازی میدان‌های عینی همکاری میان پیروان مذاهب اسلامی تمرکز دارد. مفروض بنیادین این رویکرد آن است که تفرقه لزوماً برآمده از اختلافات معرفتی نیست، بلکه غالباً از فقدان کنش مشترک و بلااستفاده ماندن ظرفیت‌های اجتماعی امت اسلامی تغذیه می‌کند؛ از این رو، وحدت پایدار در سطح شعار نیست، بلکه در بستر مشارکت عملی و تجربه زیسته همکاری شکل می‌گیرد. در سیره نبوی، این منطق با انتقال اشتراکات هویتی از سطح مفاهیم انتزاعی به سطح تعهدات عملی محقق شد. صحیفه مدینه نمونه‌ای شاخص از این رویکرد است که در آن، مدینه به‌عنوان یک واحد سیاسی واحد تعریف شد (نائینی، ۱۳۸۸، ص ۴۳) و مسئولیت دفاع از آن، بدون لحاظ تفاوت‌های دینی و قبیله‌ای، برعهده همه ساکنان قرار گرفت (ابن هشام، ۱۳۷۵، ج ۱، ص ۵۰۱؛ حمیدالله، ۱۹۸۷، ص ۵۷). در این چارچوب، امنیت ماهیتی عمومی، فراگیر و تجزیه‌ناپذیر یافت؛ به‌گونه‌ای که تعرض به یک هم‌پیمان، تعرض به کل پیکره مدینه شمرده می‌شد (همان). این سازوکار، با تبدیل امنیت به منفعتی همگانی، منازعات درونی را پرهزینه و تهدیدات بیرونی را اولویت‌بخش کرد و بدین سان، تضادهای قبیله‌ای را به حاشیه راند و همگرایی عملی را تقویت نمود (حقیقت و اکبری، ۱۳۹۶، صص ۵-۶؛ زاجکانی و ظرفیان، ۱۴۰۲، ص ۱۱۷). در کنار این نظم حقوقی-امنیتی، پیامبر اکرم (ص) از مناسک عبادی به‌عنوان ابزارهای اجتماعی‌سازی وحدت بهره

گرفتند. آیین‌های جمعی همچون نماز و حج، صرفاً اعمال عبادی فردی نبودند، بلکه به‌عنوان میدان‌های پراکسیس وحدت‌گرایانه عمل می‌کردند که در آن، هویت فردی در تجربه زیست جمعی امت بازتعریف می‌شد (مفید، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۱۸۶). حج، به‌عنوان مانور قدرت نرم و کارگاه عملی جامعه‌پذیری فراملی، فضایی ایجاد می‌کرد که در آن، فردیت در افق امت معنا می‌یافت، نه در تقابل با آن. تداوم این تجربه‌های مشترک، ذهنیت مسلمانان را به‌گونه‌ای شکل داد که همکاری و هم‌سرنوشتی، به امری بدیهی در زیست دینی و اجتماعی آنان تبدیل شود. در چارچوب راهبردی مقام معظم رهبری، گذار از تفرقه به انسجام امت براساس منطق کارکردگرایی تمدنی و مهندسی رژیم‌های همکاری صورت می‌گیرد. در این پارادایم، میدان‌های عمل مشترک صرفاً فضاها یا جغرافیایی نیستند، بلکه سازوکارهایی طراحی شده‌اند که با تغییر محاسبات عقلانی کنشگران، تعاملات را از سطح تخصم هویتی به سطح همکاری راهبردی ارتقاء می‌دهند و چندسطحی و متکثر عمل می‌کنند. بحران فلسطین از یک مسئله صرفاً عاطفی فراتر رفته و به سطح امنیت هستی‌شناختی امت ارتقا یافته است (سیاهپوش، ۱۳۹۸، ص ۲۱۱). تجهیز مقاومت در کرانه باختری و غزه - به‌عنوان اقدامی فرامذهبی - دو کارکرد اصلی دارد: نخست، با ایجاد «تهدید مشترک»، اولویت‌های فرقه‌ای را حاشیه‌ای می‌کند؛ دوم، گفتمان‌های تفرقه‌آفرین مانند انگاره «هلال شیعی» را عملاً ابطال می‌نماید. از این منظر، فلسطین به‌مثابه یک «پراکسیس تقریب» عمل می‌کند که تئوری وحدت را در میدان عمل آزمون می‌زند و تثبیت می‌کند (پوراحمدی و جمالی، ۱۳۸۸، ص ۴۹). مقابله با پروژه‌های اسلام‌هراسی و دفاع از مقدسات مشترک، مانند مسجدالاقصی، تعریف یک «دشمن مشترک» را ممکن می‌سازد که مذاهب اسلامی را در یک جبهه واحد قرار می‌دهد. این سطح از تعامل، هویت کلان امت را در تقابل با «دیگری» بیرونی تقویت می‌کند و انسجام فرقه‌ای را به سطح تمدنی ارتقاء می‌دهد. تاکید بر همکاری‌های فناورانه، اقتصادی و علمی میان کشورهای اسلامی، با هدف کاهش وابستگی و تحقق استقلال تمدنی، «وابستگی متقابل مثبت» ایجاد می‌کند. این فرآیند، همگرایی را از سطح شعاری به سطح منافع ملموس و ضرورت راهبردی ارتقاء می‌دهد و پایه‌های عملی انسجام را مستحکم می‌سازد. اجرای عملی میدان‌های همکاری بر پایه نهادهای فرامذهبی مانند مجامع تقریب استوار است. این نهادها با شکل‌دهی به «شبکه‌های خط‌مشی‌گذاری مشترک»، امکان «سرریز عقلانیت» از سطح نخبگان به بدنه جامعه را فراهم می‌کنند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۷/۲۵). در این چارچوب، هویت‌های ملی، مانند «مسلمان ایرانی»، نه تنها با هویت تمدنی امت در تضاد نیستند، بلکه به‌عنوان «سازه مکمل» عمل کرده و پایه‌ای برای شکل‌گیری بلوک‌های قدرت در نظم جهانی چندقطبی محسوب می‌شوند. در مجموع، این راهبرد با تشخیص ریشه تفرقه در «اقتصاد سیاسی وابستگی» و مهندسی شکاف توسط قدرت‌های هژمونیک، میدان‌های همکاری را طراحی می‌کند تا هیجانات فرقه‌ای در مسیرهای مولد هدایت شده و هزینه تفرقه تا سطحی غیرقابل تحمل افزایش یابد. نتیجه نهایی،

تحقق وحدت از طریق «تنظیم عقلانی اختلافات» و نهاده‌سازی همکاری در پراکسیس جمعی است.

۴-۳. سطح سوم: راهبردهای مدیریتی - سیاسی

در سطح مدیریتی - سیاسی، تمرکز راهبرد مدیریت تفرقه از اصلاح نگرش‌ها به تنظیم سازوکارهای تصمیم‌گیری کلان و نقش نخبگان مرجع منتقل می‌شود. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در این سطح، کارآمدی مدیریت تفرقه به توان حاکمیت در تنظیم بروز علنی اختلافات و اولویت‌بخشی به انسجام اجتماعی وابسته است. در این چارچوب، اقتدار سیاسی برخوردار از مشروعیت اجتماعی، با مدیریت زمان و شیوه طرح اختلافات، مانع از سرریز آن‌ها به بحران‌های اجتماعی و امنیتی می‌گردد. از این منظر، مسئله اصلی نفی اختلاف نبوده، بلکه تنظیم کارکرد اجتماعی آن در شرایط حساس است.

۴-۳-۱. تقدم انسجام اجتماعی بر اظهار علنی حق

یکی از چالش‌برانگیزترین ابعاد مدیریت تفرقه، تعارض میان اظهار حقانیت اعتقادی و حفظ انسجام اجتماعی است. سیره نبوی و گفتمان مقام معظم رهبری نشان می‌دهد در مواردی که طرح علنی یک حقیقت به تضعیف هسته اجتماعی امت و ایجاد شکاف‌های بازگشت‌ناپذیر منجر می‌شود، مصلحت کلان انسجام بر اظهار فوری آن ترجیح داده شده است. در سیره پیامبر اکرم (ص) نمونه‌هایی از این اولویت‌سنجی مشاهده می‌شود؛ از جمله در ماجرای بازسازی کعبه، که پیامبر (ص) با وجود ترجیح شخصی برای بازگشت بنا به قواعد ابراهیمی، به دلیل ملاحظات اجتماعی و پرهیز از ایجاد تزلزل ایمانی در جامعه نوپای اسلامی، از این اقدام صرف‌نظر کردند. براساس حدیث عایشه، این تصمیم برخاسته از ملاحظه ظرفیت ایمانی جامعه نوپای اسلامی و تقدم «مصلحت اهم» بر «مصلحت مهم» بود. در این تصمیم، حفظ ایمان تازه‌مسلمانان و انسجام اجتماعی بر اصلاح نمادین بنای کعبه ترجیح داده شد (بخاری، ۱۴۱۰ق، ج ۳، ص ۱۲۰؛ مسلم، ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۹۳۷). شارحانی چون نووی این واقعه را مبنای تأسیس یک قاعده فقهی - مقاصدی دانسته‌اند که براساس آن، در تعارض میان مصالح یا میان مصلحت و مفسده، مصلحت راجح و دفع مفسده اهم مقدم می‌شود (نووی، ۱۳۹۲ق، ج ۹، ص ۸۹). در این چارچوب، بازسازی کعبه مصلحتی معتبر بود، اما احتمال فتنه، سوءظن نسبت به دین و تضعیف ایمان اجتماعی، مفسده‌ای مهم‌تر تلقی شد. برخی فقیهان، از جمله الباجی، این ترک اقدام را از مصادیق «استتلاف قلوب» دانسته‌اند (الباجی، ۱۳۳۲ق، ج ۲، ص ۲۸۲)؛ بدین معنا که پیامبر (ص) در مرحله تثبیت ایمان، از اقداماتی که می‌توانست به سبب ظاهر تخریبی خود حساسیت‌های روانی و عاطفی جامعه را برانگیزد، پرهیز کردند. این رویکرد مانع از گسست پیوند عاطفی جامعه با دین و بازگشت تدریجی به الگوهای جاهلی شد. پس، عدم بازسازی کعبه، نمونه‌ای روشن از اصل «مراعاة احوال الناس» و مدیریت

تدریجی تغییرات ساختاری در جامعه دینی است. در گفتمان مقام معظم رهبری، منطق تقدم حفظ انسجام امت بر تشدید منازعات هویتی در قالب تأکید بر مصلحت نظام اسلامی و نفی هرگونه کنش تنش‌زا در روابط مذهبی بازتولید شده است. فتوای صریح ایشان درباره حرمت اهانت به مقدسات مذاهب اسلامی (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۳۰۶)، از جمله همسران پیامبر اکرم (ص) و شخصیت‌های مورد احترام اهل سنت، تجلی فقهی این رویکرد به‌شمار می‌آید؛ فتوایی که در آن، صیانت از امنیت روانی، کرامت جمعی و آرامش اجتماعی امت اسلامی بر مجادلات هویتی و تحریک‌های فرقه‌ای اولویت یافته است. بر این اساس، هر گفتار یا رفتاری که به تعمیق شکاف‌های مذهبی، شعله‌ور شدن نزاع‌های فرقه‌ای و فراهم شدن زمینه سوءاستفاده دشمنان اسلام بینجامد، در حکم حرام شرعی و نوعی هم‌سویی عملی با جبهه کفر و استکبار تلقی می‌شود (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۲/۲۹؛ ۱۳۹۲/۷/۲). همچنین بازتاب مثبت این موضع‌گیری در بخش قابل توجهی از جهان اهل سنت، به‌ویژه در میان برخی عالمان الاظهر و چهره‌های نزدیک به جریان اخوان المسلمین، نشان می‌دهد که این رویکرد به‌عنوان اقدامی مسئولانه برای مهار فتنه مذهبی و تقویت همبستگی در برابر تهدیدهای مشترک امت اسلامی فهم شده و به تقویت تصویر وحدت‌گرای جمهوری اسلامی در افکار عمومی اهل سنت انجامیده است.^۱

۴-۳-۲. ارجاع اختلافات به مرجعیت نهایی

در فقدان یک مرجع نهایی و مورد اجماع برای فصل خصومت، نظم اجتماعی در معرض نوعی «آناشسی تفسیری» قرار می‌گیرد؛ وضعیتی که در آن، تکرر قرائت‌ها بدون وجود سازوکار داوری فرادست، به منطق تنازع قدرت و تکوین تعارضات ساختاری می‌انجامد. تجربه تاریخی مدینه نشان می‌دهد که تمرکز مرجعیت حل اختلاف در شخص پیامبر اکرم (ص)، کارکردی بنیادین در مهار شکل‌گیری کانون‌های موازی اقتدار و جلوگیری از تشتت اجتماعی داشته است. آیه «إِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ» (نساء، ۵۹) در این چارچوب، نه صرفاً توصیه‌ای اخلاقی، بلکه تأسیس یک منطق هنجاری برای ارجاع نهایی منازعات به مرجعیت و حیانی و نبوی تلقی می‌گردد (طباطبایی، ۱۳۹۱، ج ۴، ص ۴۰۰). منطقی که به‌زعم خوانش‌های معاصر نظریه امر سیاسی در اسلام، وجود «مرجع فصل الخطاب» را شرط مهار تکرر بالقوه منازعه‌زا و جلوگیری از ارتقای اختلافات نظری به تخصم‌های ساختاری می‌داند (بختیاری و نظرزاده، ۱۳۹۱، ص ۶۰). در گفتمان معاصر جمهوری اسلامی ایران، این کارکرد مرجعیت نهایی در قالب نهاد ولایت فقیه و در پیوند با حاکمیت قانون، صورت‌بندی نهادی یافته است. براساس تفسیر رسمی از نظریه ولایت فقیه، فقیه جامع‌الشرایط در چارچوب قانون اساسی نقش «لنگرگاه ثبات» را در میدان پرتش قرائت‌ها و منافع متعارض ایفا می‌کند و فقدان فصل الخطاب را به آناشسی هرمنوتیکی و

بازتولید مستمر بحران‌های مشروعیت و کارآمدی پیوند می‌زند. از این منظر، ولایت فقیه نه صرفاً امتیازی فقهی، بلکه سازوکاری نهادی برای حفظ انسجام نظم سیاسی در برابر تفرق تفسیرها و اراده‌های متزاحم است و با نظارت عالی و ارجاع منازعات بنیادین به سطح رهبری، کارکردی هم‌ریشه با منطق «ردّ نزاع به رسول» را در صورت‌بندی حقوق اساسی و سیاست معاصر بازتولید می‌کند (آیت‌الله خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۷/۲۴).

۳-۳-۴. مدیریت نخبگان تفرقه‌زا

بررسی تطبیقی سیره نبوی و گفتمان معاصر حکمرانی دینی نشان می‌دهد که منشأ برخی از واگرایی‌های ساختاری در جوامع دینی، بیش از آنکه در بدنه عمومی مؤمنان ریشه داشته باشد، در کنشگری نخبگان ابزاری و گروه‌های مرجع برخوردار از پایگاه اجتماعی قابل شناسایی است. مطالعه موردی ماجرای مسجد ضرار به‌عنوان نمونه‌ای برجسته، آشکار می‌سازد که طراحان این پروژه با بهره‌گیری ابزاری از قداست «مسجد»، در پی ایجاد یک پایگاه نهادی موازی برای سازمان‌دهی شکاف سیاسی و نهادینه‌سازی تفرقه در متن جامعه ایمانی بودند؛ تا آنجا که قرآن کریم اهداف این کنش نخبگانی را در چهار مؤلفه «اضرار، کفر، تفریق بین المؤمنین و ارساداً لمن حارب الله و رسوله» صورت‌بندی می‌کند (توبه، ۱۰۷-۱۰۸). در مواجهه با این الگو، پیامبر اکرم (ص) به راهبردی صرفاً موعظه‌محور بسنده نکردند، بلکه مجموعه‌ای از اقدامات هدفمند را به‌کار گرفتند که می‌توان آن‌ها را در سه سطح «افشای ماهیت جریان»، «سلب مشروعیت و پایگاه اجتماعی» و «طرد نمادین» صورت‌بندی کرد. عدم اقامه نماز در مسجد ضرار، دستور تخریب آن و تبدیل این مکان به نمادی از رسوایی سیاسی - اعتقادی، تلاشی آگاهانه برای مسدودسازی مسیر نهادینه‌شدن شکاف و جلوگیری از شکل‌گیری کانون‌های موازی اقتدار به‌شمار می‌آید (عاملی، ۱۴۲۶ق، ج ۳۰، ص ۲۱۸). در چارچوب اندیشه حکمرانی امنیتی اسلامی، مقابله با چنین جریان‌هایی بر پایه اصل «تهدیدمحوری» و «شناسایی فعالان تهدیدات درون‌جامعه» صورت می‌گیرد (بهنام‌نیا، ۱۴۰۴، صص ۱۰۲-۱۰۳). از این منظر، تخریب مسجد ضرار و افشای ماهیت منافقان، نمونه‌ای تاریخی از «پیش‌دستی امنیتی» برای خنثی‌سازی کانون‌های واگرایی پیش از نهادینه‌شدن آنهاست (بهنام‌نیا، ۱۴۰۴، صص ۱۰۸-۱۰۹). بر این اساس، انسجام اجتماعی در منطق سیره نبوی از سطح یک فضیلت اخلاقی فردی فراتر رفته و به معیاری ساختاری برای سنجش مشروعیت و کارآمدی نظم سیاسی - دینی تبدیل می‌شود؛ به‌گونه‌ای که ارزیابی کنش‌های سیاسی، تبلیغی و نهادی، براساس نسبت آن‌ها با حفظ وحدت امت و دفع تهدیدهای کلان تمدنی صورت می‌گیرد. در امتداد همین منطق، گفتمان مقام معظم رهبری در حوزه وحدت اسلامی و مدیریت شکاف‌های مذهبی را می‌توان بازخوانی معاصر همان الگوی نبوی در سطح حکمرانی کلان امت اسلامی دانست. تأکید مکرر ایشان بر ضرورت «مرزبندی

شفاف» با جریان‌هایی که به نام دفاع از هویت مذهبی، عملاً به تعمیق شکاف‌های فرقه‌ای، ترویج ادبیات تکفیر و عادی‌سازی جسارت به مقدسات سایر مذاهب می‌انجامند، بر این پیش‌فرض استوار است که نخبگان دینی، رسانه‌ای و فکری، بازیگران تعیین‌کننده در تولید یا مهار تفرقه‌ساختاری‌اند و نمی‌توان نقش آنان را به سطح توصیه‌های اخلاقی تقلیل داد. در این چارچوب، مسئولیت علما و نخبگان در تنظیم گفتار عمومی، مدیریت منابع و رسانه‌ها و جلوگیری از بازتولید ادبیات نفرت و دشمنی درون‌امت اسلامی، به عنوان یک «تکلیف اجتماعی - تمدنی» صورت‌بندی می‌شود.^۱

۵. نتیجه‌گیری

این پژوهش با رویکردی تطبیقی نشان داد که مدیریت تقابل مذهبی در سیره نبوی و گفتمان معاصر مقام معظم رهبری، یک راهبرد مقطعی یا صرفاً هنجاری نبوده، بلکه مبتنی بر یک الگوی حکمرانی منسجم و سه‌سطحی است. در این الگو، تقابل به عنوان پدیده‌ای اجتماعی - سیاسی تلقی می‌گردد که در سطوح شناختی، اجتماعی و مدیریتی بازتولید می‌گردد و از این‌رو، نیازمند تنظیم عقلانی و نهادی است، نه اینکه تفاوت‌های مذهبی حذف یا انکار شود. یافته‌ها نشان می‌دهد که در سطح شناختی - گفتمانی، تفکیک کارکردی ساحات اختلاف و بازتعریف هویت کلان امت، از سرریز اختلافات معرفتی به عرصه عمومی جلوگیری می‌کند. در سطح اجتماعی - نهادی، نهادسازی‌های همگراساز و ایجاد میدان‌های عمل مشترک، امکان مهار پایدار شکاف‌ها و تبدیل تفاوت‌ها به همکاری جمعی را فراهم می‌سازد. در سطح مدیریتی - سیاسی نیز، تقدم مصلحت کلان، ارجاع منازعات به مرجعیت فصل‌الخطاب و مدیریت نخبگان اختلاف‌زا، نقش تعیین‌کننده‌ای در تثبیت نظم اجتماعی و پیشگیری از امنیتی‌شدن اختلافات ایفا می‌کند. در مقایسه با ادبیات پیشین که بر «وحدت عاطفی» و اشتراکات اعتقادی تأکید داشت، مدل استخراج‌شده بیانگر گذار به «وحدت استراتژیک» و تقدم «پراکسیس تقریب» بر گفت‌وگوی انتزاعی است. همچنین، در سطح نظری، این الگو با رویکردهای غربی مدیریت تعارض وارد گفت‌وگو شده و با تکیه بر مفهوم «امنیت هستی‌شناختی» و پیوند مرجعیت دینی با اقتدار سیاسی، ظرفیت متمایز حکمرانی دینی در مهار بحران‌های هویتی را آشکار می‌سازد. برآیند این یافته‌ها، ضرورت گذار از «تقریب سنتی» به «تقریب نهادی» و سرمایه‌گذاری بر نظام‌های همکاری امنیتی، علمی و رسانه‌ای است؛ مسیری که می‌تواند پایداری انسجام امت اسلامی و امکان شکل‌گیری نظم تمدنی مشترک را در شرایط پیچیده معاصر تقویت کند.

1. <https://kabul.mfa.ir/portal/newsview/753047>

منابع

قرآن کریم.

- ابن حنبل، ابو عبدالله (۱۴۲۱ق). مسند أحمد بن حنبل. (ج ۳۸). تحقیق: شعب الأرنؤوط و همکاران. مؤسسة الرسالة.
- ابن کثیر، اسماعیل بن کثیر (۱۳۹۶). السيرة النبوية. (ج ۳). تحقیق: مصطفى عبدالواحد. بيروت: دار المعرفة للطباعة والنشر والتوزيع.
- ابن کثیر، اسماعیل بن کثیر (۱۴۱۲ق). تفسير القرآن العظيم. (ج ۱). تحقیق: يوسف عبدالرحمن المرعشلی. بيروت: دار المعرفة للطباعة والنشر والتوزيع.
- ابن هشام، عبدالملک (۱۳۷۵). سيرة ابن هشام. (ج ۱). ترجمه هاشم رسولی. تهران: کتابچی.
- ابن هشام، عبدالملک (بی تا). السيرة النبوية. (ج ۱-۲). تحقیق: ابراهیم آبیاری و همکاران. بيروت: دارالمعرفة.
- اقبال، مسعود؛ فراهی، سحر (۱۳۹۹). واكوبی ديدگاه مقام معظم رهبری درباره وحدت اسلامی با رویکرد آیات قرآن کریم. در: اولین همایش مقاله کوتاه بررسی ابعاد اسلام هراسی و توهین به مقدسات اسلامی در عصر حاضر و تبیین راهکارهای مقابله با آن، صص ۳۷-۴۳.
- بابایی، غلامرضا (۱۳۶۹). فرهنگ اصطلاحات روابط بین الملل. تهران: سفیر.
- باجی، سلیمان بن خلف (۱۳۳۲ق). المنتقى شرح الموطأ. (ج ۲). مصر: مطبعة السعادة.
- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۱۰ق). صحيح البخاری. (ج ۳). مصر: جمهورية مصر العربية.
- بختیاری، شهلا؛ نظرزاده، زهرا (۱۳۹۱). پیمان نامه مدینه، نمونه ای تاریخی در زمینه حل اختلاف. تاریخ اسلام، شماره ۱۳، صص ۵۵-۷۹.
- بلاذری، احمد بن یحیی (۱۹۵۹م). انساب الاشراف. (ج ۱). مصر: دارالمعارف.
- بهنام نیا، علی اصغر (۱۴۰۴). اندیشه حکمرانی امنیتی. مطالعات حکمرانی اسلامی، ۱(۲)، صص ۸۹-۱۱۴.
- پوراحمدی، حسین؛ جمالی، جمال (۱۳۸۸). طرح هلال شیعی، اهداف، موانع و پیامدها. شیعه شناسی، شماره ۷، صص ۸-۵۰.
- پیغان، نعمت الله (۱۳۸۰). امت واحده از همگرایی تا واگرایی. علوم سیاسی، شماره ۱۵، صص ۲۰۹-۲۲۴.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۸). جامعه در قرآن. (چاپ دوم). قم: اسراء.
- حسینی، سید حسین (۱۳۸۷). نگاهی به راهبردهای ارزشی پیامبر اکرم (ص) در مسیر وحدت اسلامی. مشکوة، شماره ۶۰، صص ۱۹-۳۷.
- حقیقت، سید صادق؛ اکبری، مرتضی (۱۳۹۶). آثار سیاسی - حقوقی صحیفه النبی. سیاست نامه مفید، شماره ۲.
- حمیدالله، محمد (۱۹۸۷م). مجموعة الوثائق السياسية للعهد النبوی والخلافة الراشدة. (چاپ ششم). بيروت: دارالنفائس.
- خامنه ای، سید علی (۱۳۷۹/۱۲/۱۲). پیام به حجاج بیت الله الحرام. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?id=2999&nt=4&year=1379#105507>
- خامنه ای، سید علی (۱۳۷۵). حدیث ولایت. (ج ۲). تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
- خامنه ای، سید علی (۱۳۸۵/۵/۱۷). بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت میلاد امیرالمؤمنین (ع). قابل

- دسترس در: <https://khl.ink/f/3345>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶/۹/۲). *بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس محبان اهل بیت (ع) و مسئله تکفیری‌ها*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/38302>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲/۶/۲۰). *بیانات در دیدار کارگزاران حج*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/23963>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۳/۷/۲۱). *بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت عید غدیر*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/27896>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۱/۷/۲۲). *بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/51151>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸/۲/۲۳). *پاسخ به شبهه ناصبی بودن مردم فلسطین*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/6772>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۷/۲۴). *بیانات در دیدار با دانشجویان کرمانشاه*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/17597>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۷/۲۵). *بیانات در دیدار نخبگان و استعدادهای برتر علمی*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/40725>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۹/۱/۲۶). *بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران*. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3002>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۴/۵/۲۶). *بیانات در دیدار اعضای مجمع جهانی اهل بیت (ع) و اتحادیه رادیو و تلویزیون‌های اسلامی*. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=30524>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵/۹/۲۷). *بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی*. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=35186>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۸/۲/۲۹). *بیانات در دیدار با مردم سقز*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/25930>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۵/۵/۳۰). *بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در همایش کنفرانس وحدت اسلامی*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/3347>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵/۶/۳۰). *بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم به مناسبت عید غدیر*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/34429>
- خامنه‌ای، سید علی (بی‌تا). *حوزه و روحانیت*. تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
- خانی‌آرانی، الهه (۱۴۰۱). *شاخصه‌های فکری و رویکردهای عملی جریان شیعه وحدت‌ستیز (تعارض‌گرا)*. اندیشه سیاسی در اسلام، شماره ۳۱، صص ۷-۳۱.
- رحیم‌پور ازغدی، حسن (۱۳۹۷). *امت اسلامی (بازخوانی اندیشه راهبردی مقام معظم رهبری درباره وحدت اسلامی)*. تهران: نهضت نرم‌افزاری.
- زاجکانی، سودابه؛ ظریفیان، غلامرضا (۱۴۰۲). *سنخ‌شناسی موضوعی پیمان‌نامه مدینه*. مطالعات تاریخ اسلام، ۱۱۳-۱۴۶.
- سیاه‌پوش، امیر (۱۳۹۸). *سیاست از منظر آیت‌الله خامنه‌ای*. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

- صفری، علی آقا (۱۳۹۸). کارکردهای اخوت در سازمان از منظر آموزه‌های وحیانی اسلام. در: مجموعه مقالات هفتمین همایش ملی پژوهش‌های مدیریت و علوم انسانی در ایران، صص ۸۳۹-۸۵۶.
- صمدی، چیمین (۱۴۰۰). بررسی راهکارهای عملی تقویت اخوت دینی براساس قرآن و سیره نبوی (ص). مطالعات تاریخ و تمدن ایران و اسلام، ۶(۲)، صص ۲۶-۴۵.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۹۱). المیزان فی تفسیر القرآن. (ج ۴). قم: اسماعیلیان.
- عاملی، سید جعفر مرتضی (۱۴۲۶م). الصحيح من سيرة النبي الاعظم. (ج ۳). قم: دارالحدیث.
- علیزاده نظری، محمد؛ بصیریان جهرمی، حسین (۱۳۹۹). مقابله با تاکتیک عملیات روانی ایجاد تفرقه مذهبی و الزامات سیاستگذاری رسانه‌ای (مطالعه موردی خبرگزاری تقریب، تسنیم و ایکنا). مطالعات رسانه‌ای، ۱۴(۴۷)، صص ۱-۱۱.
- فلاحزاده، محمدهادی؛ علی اکبری، راضیه (۱۳۹۳). بررسی مبانی معرفتی وحدت امت اسلامی در آیات و روایات. مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی. قابل دسترس در: <https://taqrib.ir/fa/article/print/666>
- قاسمی شاد، حسن (۱۳۷۲). نقدی بر واژه مدیریت استراتژیک: معرفی و نقد. تحول اداری، شماره ۴-۵، صص ۸۵-۹۴.
- کرمزاده، محمد؛ قیومزاده، محمود؛ حیدری، عباسعلی (۱۳۹۷). وجوب وحدت و حرمت تفرقه در جهان اسلام از نظر امام خمینی و مقام معظم رهبری آیت الله العظمی سید علی خامنه‌ای. مطالعات بیداری اسلامی، ۷(۱۴)، صص ۱۲۷-۱۵۱.
- لکزایی، نجف؛ لکزایی، رضا (۱۴۰۵). حکمرانی ولایی در اندیشه رهبر شهید امام خامنه‌ای با تاکید بر کتاب «طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن». مطالعات حکمرانی اسلامی، ۲(۱)، صص ۱۳-۶۳.
- محمدی، محمدعلی (۱۴۰۵). روش مواجهه پیامبر اکرم (ص) با هم‌اورد نمایان. مطالعات حکمرانی اسلامی، ۲(۱)، صص ۱۳۳-۱۵۴.
- محمودی، امیرحسین (۱۴۰۱). منشور وحدت: مروری بر دیدگاه‌های رهبر معظم انقلاب درباره وحدت مسلمانان. تهران: انتشارات شهود.
- مسلم بن حجاج (۱۴۱۲ق). صحیح مسلم. (ج ۴، ۲). مصر: دارالحدیث.
- مفید، محمد بن نعمان (۱۴۱۳ق). أمالی. (ج ۱). تحقیق: حسین استاد ولی و علی اکبر غفاری. قم: کنگره شیخ مفید.
- ملک‌پور اصل، بهزاد؛ تیغ‌ساززاده، محمدنصیر (۱۳۹۹). مقایسه تطبیقی الزامات نهادی الگوواره برنامه‌ریزی «راهبردی ساختاری» شهر تهران. معماری و شهرسازی آرمان شهر، شماره ۳۲، صص ۳۱۵-۳۳۰.
- مهاجر میلانی، امیر (۱۴۰۱). امکان‌سنجی تقریب بر پایه امت واحد در دوره معاصر؛ ظرفیت‌ها، موانع و راهکارها. مطالعات تقریب مذاهب اسلامی (فروغ وحدت)، شماره ۵۷، صص ۵-۲۵.
- نائینی، محمدحسین (۱۳۸۸). تنبیه الامة وتنزیه الملة. تدوین: سید جواد ورعی. قم: بوستان کتاب.
- نظرونکنده، عباسعلی؛ خرمی، مرتضی (۱۴۰۱). خرده‌استراتژی وحدت در اندیشه مقام معظم رهبری. پژوهش‌های اعتقادی-کلامی، شماره ۴۷، صص ۳۰۹-۳۳۹.
- نووی، ابوزکریا محیی‌الدین (۱۳۹۲ق). شرح صحیح مسلم. (چاپ دوم؛ ج ۹). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- Haddad, F., Hintz, L., Majed, R., Matthiesen, T., Salloukh, B. F., & Siegel, A. A. (2021). *The*

- Politics of Identity and Sectarianism. In The Political Science of the Middle East: Theory and Research Since the Arab Uprisings* (pp. 167-192). Oxford University Press.
- Hassan, R. (2023). *The Great Divide: Sunni-Shia Relations in the 21st Century*. Oxford University Press.
- Kamali, M. H. (1996). Methodological Issues in Islamic Jurisprudence. *Arab Law Quarterly*, 1(11), p. 3-33.